

В.Г. Кремень

**ФІЛОСОФІЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ КРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ЇЇ МАЙБУТНЬОГО**

Постановка проблеми. В останні десятиліття XX століття розгорнувся потужний світовий процес, який із легкої руки американського соціолога Р.Робертсона 1985 року дістав назву „глобалізація”. У цей час почав швидко розвиватись інноваційний складник економіки. Таким чином, перше місце у XXI столітті посіла постіндустріальна соціально-економічна система, що заснована на знаннях. Світ став нагадувати глобальну триярусну структуру, рівні якої складають країни постіндустріальні, індустріальні та доіндустріальні. Країни першого типу сконцентрували свої зусилля на створенні, застосуванні та поширенні знань, менеджменту, програмного забезпечення, освіти, масової культури, медичних, фінансових та інформаційних послуг.

Надавши світу небаченої динаміки, глобалізація різко загострила конкуренцію між країнами, звузила можливості господарського маневру доіндустріальних та індустріальних країн. Ризик виявитися на периферії прогресу, зісковзнути на саме дно світового порядку надзвичайно зріс. Це засвідчують і результати наукового дослідження, проведеного нещодавно у Франції. Об'єктом аналізу стали 133 держави, за винятком Великої двадцятки (GО-20). Результати показали, що із вибраних 133-х „лише 20 країн змогли за останні 50 років скоротити своє відставання від G-20. Решта не змогли просунутися. Більше того, 43 країни із них, тобто мало не половина, мають виключно формально державну атрибутику, потрапивши в цілковиту залежність від транснаціональних і регіональних корпоративних кланів». Аналізуючи ці дані, український академік Валерій Геєць робить висновок, що Україна перебуває нині серед цих 113-ти, що відстають, і опинилася перед більш ніж очевидною загрозою потрапити до кола 43-х квазісуверенних держав [1].

Ніхто не заперечуватиме, що об'єктивний процес глобалізації виявив тенденцію розвитку людства на небачено високій технологічній стадії. Але не слід недооцінювати й згубну політичну практику глобалізму, спрямовану „давоськими хлопчиками” на задоволення споживацьких потреб „золотого мільярда” людства при одночасному обмеженні перспектив розвитку світової політичної периферії. І тут криються серйозні загрози й виклики світовій стабільності. Адже саме країни, що випали з потоку глобалізації, можуть стати (і стають!) ареною міжетнічних колізій, каналами наркобізнесу й організованої злочинності та, що особливо актуально сьогодні, міжнародного тероризму. Адже ті, кому нема на що сподіватися, готові на все.

Виклад основного матеріалу. Процес глобалізації все наполегливіше стукає в двері України, спонукаючи до дискурсу як її політичні кола, так і науковців та широку громадськість. Причини цього досить серйозні, оскільки світові процеси кинули виклик самоідентифікації ще донедавна відокремленому від світу „залізною завісою” сегменту пострадянського простору під назвою „Держава Україна”. З одного боку, проголосивши незалежність і приступивши до розбудови сучасної держави, ми зіткнулися з новою ситуацією у світі, коли уявлення про „національний” продукт, „національну” фірму та „національну” індустрію проголошуються фікцією. Зрозуміло, що після століть бездержавності значна частина українського політикуму, принаймні його національно-демократичний складник, зазнає справжнього шоку від необхідності відмовитися від звичних для XIX—XX століть парадигм національного розвитку, що й викликає час від

часу справжні потрясіння. Маємо усвідомити, що в процесі розбудови національної держави слід визнати об'єктивність процесу глобалізації та прийняти нову ментальність: „мислити глобально, діяти локально”.

З іншого боку, не варто запліщувати очі й на внутрішній чинник: кризу довіри з боку громадян України до своїх державних інституцій, що за роки незалежності не спромоглися вивести з „тіньового” обігу щонайменше 40% ВВП (близько 400 млрд грн.), а останнім часом — повернути на банківські рахунки заощадження громадян (від 30 до 60 млрд дол.), яких сьогодні так потребує економіка. Що вже говорити про майже 40% населення, яке має середній дохід на місяць нижче прожиткового мінімуму? Тут, як мовиться, вже втрачається логічний зв'язок між поняттям „прожитковий мінімум” та „межа бідності”. І, як наслідок, у суспільстві превалує тотальна недовіра до власних національних державних інститутів, які виявилися нездатними ефективно виконувати свої функції.

Не менш важливими є й суспільно-політичні наслідки такого ганебного стану справ коли людям стає все важче ідентифікувати себе з державними інституціями, яким вони не довіряють. А це, у свою чергу, провокує процес дистанціювання значного контингенту населення і від самої ідеї національної держави, її історичного минулого, української культури й державної мови, якщо вже дійшло до того, що ця „державна дбала не про нас”. Отже, питання національної ідентичності, національних інтересів України, подальшого буття українського народу як суб'єкта історії стає чи не визначальним показником критерію на зрілість українського правлячого класу, а також орієнтиром значущості тих першорядних завдань, які мають бути висунуті на порядок денний найближчим часом.

Таким чином, перед нами виникла нагальна проблема національно самовизначитися — *tertium non datur!* Власне, Україна не є якимось виключенням у цьому контексті: через розв'язання проблеми національної ідентичності пройшли практично всі провідні держави світу. Більше того — це триває й досі, оскільки процес глобалізації (що супроводжується вільним переміщенням капіталів, товарів, інформації та робочої сили) постійно кидає виклики будь-якій національній спільноті.

Доцільно послатися на досвід Сполучених Штатів Америки, які хоч і „скорили” процес глобалізації, проте самі ж зіткнулися віч-на-віч із проблемою національної ідентичності. Так, автор концепції „зіткнення цивілізацій” Самюель Хантінгтон вдарив на сполох у зв'язку з двома викликами національній ідентичності США, насамперед, це все зростаючий вплив іспаномовної громади і тенденція до мовного й культурного поділу Америки, а також розширення прірви між космополітичною ідентифікацією еліт та прихильністю нації до традиційної ідентичності.

Перший виклик американському суспільству з боку останньої хвилі іммігрантів характерний тим, що мексиканці й інші іспаномовні меншини нині не поспішають прийняти для себе англосаксонське політичне кредо, а тим більше — оволодіти англійською мовою. Навпаки, ці іммігранти прагнуть отримати всі права й привілеї американського громадянства, зберігши при тому свою латинську ідентичність, політичне і соціальне самоусвідомлення латино. Вони не збираються адаптуватися до англо-протестантської культури й мають намір створити автономну іспаномовну спільноту на території Сполучених Штатів Америки. Хантінгтон зазначає, що в країні відбувається справжня демографічна реконкіста (відвойовування) областей, захоплених Сполученими Штатами в 1830—1840-х роках. Вже нині у штатах Каліфорнія, Нью-Мексико й окрузі Колумбія неіспаномовні білі перетворилися на меншість.

Другий виклик національній ідентичності Сполучених Штатів — зростаючий космополітизм американських еліт. Це призводить до того, що сучасну Америку вже не-

можливо назвати представницькою демократією, оскільки з ряду питань, особливо тих, що стосуються національної ідентичності, думка обраних лідерів не збігається з думкою народу в цілому. „Цих людей, - пише дослідник, - яких називають „давоськими хлопчиками“, „золотими комірцями“ й „космократами“, об'єднують нові концепції глобальної пов'язаності. Міжнародна спільнота, на їхню думку, морально перевершує спільноту національну, націоналізм для них є злом, національна ідентичність — підозрілим явищем, а національні інтереси — протизаконними“. І це при тому, що пересічні американці завжди були й донині залишаються однією з найбільш патріотичних націй світу.

Тут і нам, українцям, слід було б замислитися: невже американці не здатні стати над національною специфікою і формувати політичну націю на основі індивідуалізму, прагнення до успіху й ідеї рівних можливостей? Хантінгтон не вірить у таку можливість: „Політичне кредо само по собі ще не створює нації. У нації може існувати кредо, але душа нації — це дещо інше, і вона визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями та лиходіями, перемогами та поразками“. Дослідник переконаний, що „імміграція без асиміляції породжує напругу в суспільстві“, наявність білінгвізму створює ситуацію мовного бар'єра між двома складниками суспільства. А тому зберегти національну ідентичність Сполучені Штати зможуть лише за умови, якщо англо-протестантська культура залишиться пріоритетною для американців. Політолог переконаний, що більшість в американському суспільстві прихильна до „національно-патріотичної альтернативи“, і тому Сполученим Штатам все-таки вдасться зберегти вірність концепції національної держави.

Своєрідний досвід забезпечення національної ідентичності за умов глобалізації дає й сучасна Європа. Нинішня фінансово-економічна криза загострила проблему наростання праворадикальної реакції на засилля іноземців-іммігрантів, які хоч і отримують із часом право громадянства, але все ще тяжіють до збереження традиційних форм соціальної поведінки країн походження. Хоч би що ми говорили про високий ступінь розвитку правової держави в Західній Європі, - зауважує сучасний німецький дослідник Юрген Хабермас, - все одно сучасна держава є такою формою політичного життя, яка не розчиняється повністю в абстрактній формі інституціоналізації загальних принципів права: „Ця форма життя утворює політично-культурний контекст, у який мають бути вписані універсалістські засади конституції, бо ж лише населення, що звикло до свободи, може підтримувати життя інститутів свободи" [2].

Якою ж буде доля іммігрантів, які ще не встигли „звикнути до свободи"? Тут, на думку Хабермаса, іммігранти мають зважати на право корінного населення (усталеної політичної спільноти) на збереження цілісності своєї форми життя. Тобто, право німецьких громадян на самовизначення включає й право на самоствердження власної форми життя, яку іммігранти мають прийняти як свою. І тоді до функціональних імміграційних обмежень, які диктуються умовами відтворення економічної та суспільної системи, додаються обмеження, які мають забезпечити традиційну для даної країни форму життя. В силу зіткнення партикуляристських настроїв іммігрантів з універсалістськими засадами прав людини в Європі формується розуміння громадянства, що тісно пов'язане з певними історично сформованими культурними ідентичностями даної країни. Її майбутній громадянин має виявити готовність і бути здатним виступити як член даної історично сформованої спільноти, її минулого й майбутнього, сприйнявши форми її життя й ті інституції, у рамках яких мислять і діють решта її членів. У толерантному суспільстві цей пункт не є вимогою до новоприбулого обрати позицію конформізму. Це скоріше вимога знання мови й культури, а також вимога визнання усталених норм поведінки й тих інституцій, що сприяють відтворенню громадян, які здатні до автономних

та відповідальних суджень. Наприклад, нещодавно представники німецької влади оприлюднили заяву про підготовку спеціального документа, своєрідного „договору про лояльність”; його підписуватимуть іммігранти, які в'їжджають у країну, із зобов'язанням дотримуватися фундаментальних цінностей населення цієї країни. Йдеться про необхідність вивчити німецьку мову, здати спеціальний тест на знання основних фактів із життя країни, а також дотримуватись усталених норм поведінки, демократичних прав і свобод людини. Врешті-решт, у даному випадку не йдеться про тотальну асиміляцію та вимогу до іммігранта щодо відмови від етнічної ідентичності. Саме тому від переселенців очікується насамперед готовність засвоювати політичну культуру та укорінений спосіб життя їхньої нової батьківщини, залишаючи за ними право на збереження на локальному рівні етнічної своєрідності різноманітних культурних форм життя країни їхнього походження.

Закономірно виникає запитання: нація - це явище громадянське чи етнічне? Така форма постановки питання явно схоластична, але в ній відчувається вельми складна проблема, особливо для нашої країни. А якщо це так, то проблема етнічної своєрідності потребує пильної уваги. На жаль, іноді про актуалізацію національного чинника згадують у негативному контексті, вказуючи на численні міжетнічні, расові та міжконфесійні конфлікти у багатьох регіонах світу. Але при всьому тому феномен своєрідного „вибуху етнічності” містить глибокі психологічні основи: в сучасному глобалізованому світі старі універсальні структури й інститути підтримання соціальної згуртованості часто виявляються неадекватними. Йдеться насамперед про різноманітні соціальні, корпоративні, політичні та релігійні форми колективної ідентичності, які або ослабли, або настільки технологічно обюрократилися, що втратили будь-яку сакральність. За цих умов етнічні структури виявилися здатними виконувати функції як ціннісної орієнтації, так і забезпечення почуття стабільності та безпеки — аж до прямого фізичного захисту. Тим самим етнічність ще раз довела свою стійкість у часи соціальних потрясінь. Сьогодні відбувається переоцінка ролі й місця культурної спадщини у житті і суспільства, і окремої людини. Зокрема, відзначається справедливність положень, сформульованих М.О. Бердяєвим, про те, що „не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства” [3, с.162].

В умовах України ця проблема набуває особливої своєрідності. Її суть полягає в тому, що в добу індустріалізації в нашій країні так і не було сформовано громадянське суспільство, абстрактно-правові підвалини якого, за умов радянської дійсності, заміняли тоталітарним партійно-державним і репресивним апаратом. Відтак, за умов незалежності в „доганяючому режимі” Україна нині має пройти дві фази суспільного розвитку, що притаманні індустріальній добі: першу — становлення громадянського суспільства; другу — завершальний етап формування національної самосвідомості. Через те, що процес формування громадянського суспільства в нашій країні відбувається вкрай повільно й неоднозначно, дехто вже готовий оголосити про провал проекту громадянської нації як територіально-політичного утворення в цілому, а натомість закликає до проекту розбудови нації виключно на етнічній основі. Інші акцентують увагу на принциповій різниці між двома типами націоналізму: етнічний націоналізм, мовляв, заснований на ідеології виключення й заперечення багатоманітності, а в основу громадянського націоналізму покладено ідеологію солідарності та визнання багатоманітної єдності.

На нашу думку, постановка питання в ключі або „громадянська, або етнічна основа нації” є надто риторичною й такою, що штучно драматизує проблему. Національна свідомість, як відомо, далеко не одновимірна. Принаймні, вона має два аспекти. Перший — громадянський: нація складається з громадян, які прямо чи опосередковано бе-

руть участь (чи втягнуті в цей процес) у створенні законів, їхньому прийнятті та управлінні через виборні місцеві й центральні органи, суди, а також політичні партії та різноманітні добровільні товариства. Другий аспект — етнічний: нація є спільнотою людей, об'єднаних однією мовою, культурою, традиціями, історією, економікою й територією. Тут, за визначенням відомого англійського дослідника Ентоні Сміта, під нацією ми розуміємо „велику, пов'язану однією територією групу, що має спільну для всіх культуру й розподіл праці, а також спільний кодекс юридичних прав і обов'язків" [4, с. 257]. Світ чудово розуміє специфіку різних регіонів і країн. У деяких націях один аспект домінує над іншим: французи, швейцарці й американці — нації насамперед „громадянські", тоді як німці й східноєвропейські народи — скоріше „етнічні". Поняття „громадянська нація" та „етнічна нація" є лише своєрідними „ідеальними типами", які в чистому вигляді не існують в житті. Знаходження оптимального підходу до визначення національної ідентичності, на нашу думку, може стати ключовим для забезпечення стабільності та злагоди в суспільстві, а також свого роду запорукою міцності держави не меншою мірою, ніж наявність конституції, армії й надійно захищених кордонів. Громадянин такої спільноти приймає історичну версію спільного минулого з його драмами й досягненнями, готовий словом і ділом прискорювати досягнення спільно поставленої мети і тим самим бере на себе відповідальність перед минулими й майбутніми поколіннями. Для нас соціокультурне ядро країни та її цивілізаційну сутність складають насамперед люди, які не мислять себе поза історичним досвідом свого народу; приймають як свою власну соціонормативну культуру спільноти — її розуміння „добра" й „зла", „правди" й „кривди"; з повагою ставляться до своєрідності національних меншин.

Безперечно, фактор націоналізму слід пильно тримати в полі уваги, оскільки саме від радикального націоналізму може йти виклик державі й суспільству в цілому, коли він виступає або від імені меншин, що бажають вийти зі спільної держави шляхом збройної сецесії, або від імені більшості й оголошує державу власністю однієї групи, породжуючи тим самим упередженість меншин щодо української держави. Отже, ідеальною, на наш погляд, є ситуація двох рівнів ідентичності — громадянської та етнічної, де культура, мова й релігія більшості виступають ядром культурної сфери суспільства, навколо якого й формується нація як громадянське багатоетнічне утворення.

Ідентичність як самовизнання, самоповага і водночас самопрезентація у ставленні до зовнішнього світу вміщує у свій контекст оціночні судження про себе і про інших — „ми не вони". У перші роки незалежності самовизначення України не могло відбутися в інший спосіб, ніж через позиціонування до Росії. Власне, і в Росії таке самовизначення до останнього часу відбувається через позиціонування до України. І це нормально, тому що лише на шляху діалогу й порозуміння можна позбутись імперського комплексу, покласти край ментальності „старшого" і „молодшого" брата, успадкованої від спільного історичного минулого.

Наступною площиною, в якій відбувається самоідентифікація України, є переосмислення власних здобутків і втрат на шляху розбудови української незалежної держави. Тобто йдеться про ідентичність щодо „самої себе", принаймні в контексті адекватності результатів реформування України, з одного боку, до задекларованих цілей політичного класу та соціальних очікувань широких народних мас — із іншого. Майдан 2004 року став велетенським поштовхом до самоаналізу, інвентаризації наявних матеріальних та інтелектуальних ресурсів, коригування перспектив на майбутнє. Варто наголосити, що завдання реалізації ідеалів Майдану у формі нового „суспільного договору" між правлячим класом та громадянським суспільством не знято з порядку денного.

Третя площина самоідентифікації — осмислення Україною найближчих перспектив курсу „євроінтеграції", принаймні у визначенні „дорожньої карти" й коригуванні її

відповідно до ступеня готовності чи неготовності Європи ширше відкрити двері для України. Тут було б доречно послатися на авторитетне судження відомого науковця-економіста, члена Римського клубу Богдана Гаврилишина: „Потрібно, щоб було більше роботи, а менше балачок про Євросоюз. Нам важливо, щоб ми були кваліфіковані згідно із копенгагенськими критеріями: нам треба піднести ефективність економіки, підняти соціальні стандарти — ми тоді були б абсолютно нормальною державою і мали вільний ринок із ЄС. Навіть якби з якихось причин і не ставали членами ЄС“ [5, с.1,6] .

Нинішня потреба в ідентифікації України викликана необхідністю усвідомити себе, зміцнити свої позиції й набути союзників, врешті-решт — відобразити світ у системі впорядкованих образів і смислів. Невідкладність цього завдання зумовлюється ще й тим, що сьогодні держава встигла втратити свій авторитет як гаранта соціальної безпеки, натомість особистісне й колективне самовизначення людей здебільшого орієнтується не на державу, а на близьких, на цінності корпоративних і групових інтересів, які й почали формувати свої взірці поведінки. Але такі форми поведінки не здатні вирішити проблему дезорієнтованого стану українського суспільства в цілому, в чому, власне, і виявляється криза ідентичності. Суспільство матиме можливість успішно подолати період „розрухи в головах“ лише за тих умов, коли ідентичність інтерпретуватиметься через структуру образів і смислів спільності історичної долі, високої духовності й культури, через вияв колективного „МИ“ як спільноти, що утворює громадянське суспільство й реалізує проект гуманістичного перетворення. І тут неможливо переоцінити роль освіти у трактуванні минулого, у неупередженому аналізі сьогодення та побудові концептуального образу майбутнього. У своєму служінні суспільству освіта має стати активним учасником вирішення невідкладних проблем сучасності: ліквідації злиднів, нетерпимості, жорстокості, неписьменності, голоду, збереження довкілля.

Таким чином, проведений аналіз деяких векторів проблеми самоідентифікації України в умовах небаченої динаміки глобалізації дає підстави **дійти висновку:**

по-перше, при збереженні громадянського, „територіального імперативу“ держава має невідкладно перейти до цінностей збереження людського потенціалу;

по-друге, лише на цьому шляху можна поєднати авторитет держави з довірою суспільства й набути того соціального капіталу, який забезпечить поєднання творчого потенціалу із середовища політичних еліт, з одного боку, та соціальної енергії самодостатніх верств населення — з іншого;

по-третє, Українська ідентичність, полишивши сподівання на „національний міф“, має насамперед орієнтуватися на соціальну взаємну відповідальність громадянського суспільства й держави, забезпечення активного діалогу з кардинальних соціальних проблем між громадянським суспільством і державою з, щодо форм і принципів участі у спільних соціальних проектах, коли обидві сторони дотримуватимуться постулатів української загальнонаціональної ідеї;

по-четверте, тільки за таких умов ідентичність виступить у притаманній їй ролі самовизначення українців, які прагнуть соціальної справедливості, соціальної солідарності, культурної автентичності й упевненості в майбутньому.

Список літератури: 1. Антикризисным мерам правительства пророчат провал из-за недоверия народа. — http://ms.newsru.ua/ukraina/02may2009/qeecz_prsnt.html. 2. Хабермас Ю. Проблемы гражданства, // [http:// www.hrights.ru/text/b7/Chapter5.htm](http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter5.htm). 3. Бердяев Н.А. Смысл истории. — М., 1990. 4. Смит Э. Национализм и историки // Нации и национализм. — М., 2002. 5. Гаврилишин Б. Для змін Україні потрібна критична маса // День. — 2009. — №81. — 19 травня.

В.Г. Кремень

**ФИЛОСОФИЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ СТРАНЫ
В КОНТЕКСТЕ ЕЕ БУДУЩЕГО**

Анализируется философская сущность и условия идентичности страны через структуру образов и смыслов общности исторической судьбы, высокой духовности и культуры народа. Рассмотрена идеальная двухуровневая модель самоидентификации — гражданская и этническая, где культура, язык и религия большинства выступают ядром культурной сферы общества, вокруг которого и формируется нация как гражданское много-этническое образование.

V. Kremen

**PHILOSOPHY OF SELF-IDENTIFICATION OF COUNTRY IN THE CON-
TEXT OF ITS FUTURE**

Philosophical essence and terms of identity of the country through the structure of appearances and senses of community of historical fate, high spirituality and culture of people are analysed. The ideal two-tier model of self-identification is considered — civil and ethnic, where culture, language and religion of majority come forward as the kernel of cultural sphere of society around which the nation is formed as civil multiethnic education.

Стаття надійшла до редакційної колегії 28.05.2010